

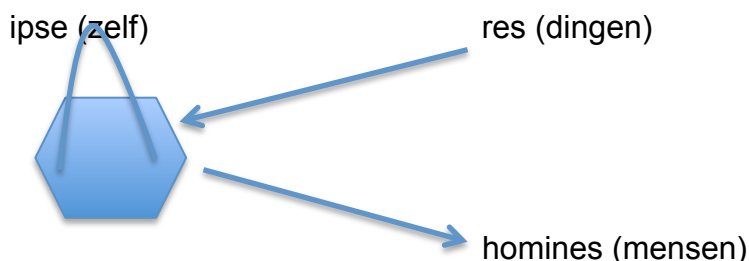
Thema V: In de communicatie verdrinken

1) Inleiding

Overal in de wereld van het levendige komen wij communicatie tegen. Voor zover wij tot nu toe weten is dit fenomeen in het heelal uniek, dat er een bedoeld (geïntendeerd) contact bestaat tussen minstens twee verschillende individuen. Dit contact kan op zeer veelvuldige manieren worden gerealiseerd, altijd echter zijn er organen bij betrokken die wij zintuigen noemen. Voor ons mensen zijn dat er vijf (zien, horen, ruiken, proeven, voelen), in de dierenwereld en de plantaardige wereld zijn deze zintuigen eveneens vaak voorkomend, maar er zijn ook nog andere (chemo-fysische; elektrische, radarachtige) wegen voor onderlinge communicatie.

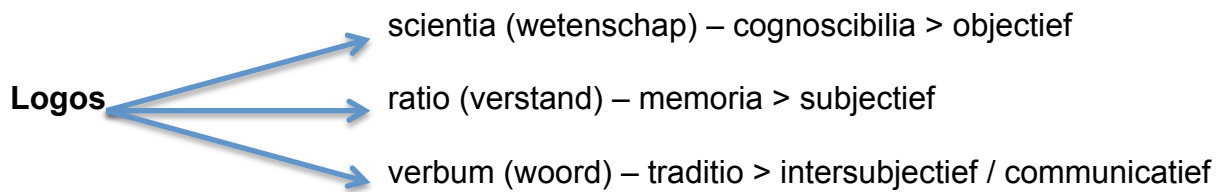
De meest voorkomende communicatie is voor ons mensen het gesproken en geschreven woord. Deze twee hebben dan ook een buitengewone ontwikkeling doorgemaakt. Zij zijn er voor verantwoordelijk dat wij ons van alle andere levende wezens onderscheiden: in de eerste zin **evolutionair** vanwege het **gesproken woord**; in de tweede zin **cultureel** vanwege het **geschreven woord**. Het geschreven woord is een absolute cultuurtechniek die het eerste, het gesproken woord, veronderstelt, want het schrift doet feitelijk niets anders dan ofwel voorstellingsbeelden ofwel klanken door een bepaalde manuele techniek te fixeren. En door het te fixeren wordt het bewaard, en wordt het vluchtige karakter van het woord ('flatus vocis') letterlijk (en wel in de dubbele zin van het woord 'letterlijk') een halt toegeroepen.

De basis voor de buitengewone menselijke communicatie is dus het woord. Dit komt tot ontwikkeling omdat de mens feitelijk in een **drievoudige relatie** staat:

- een relatie tot alle andere dingen die hij niet zelf is (de dingen, de objecten);
- een relatie tot zich zelf, om deze andere dingen op de een of andere manier in zichzelf op te nemen en te bewaren (het eigen subject);
- een relatie tot andere subjecten (mensen) die eveneens deze vaardigheden bezitten; in deze relatie vindt de overdracht ('traditio') plaats van woorden tussen het ene en het andere subject (de intersubjectiviteit / de communicatie);

De Griekse taal laat in de drievoudige relatie van haar woord voor “woord” - dat tevens twee andere betekenissen heeft - nog altijd deze drievoudige relatie zien. Dit is het woord “**logos**”.

Wanneer wij deze drie terreinen nader bezien, dan valt op dat de wetenschappen en de woorden (talen) in de laatste periode van de mensheidsgeschiedenis (5000 jaren / respectievelijk 200 jaren) een zeer grote vooruitgang hebben gekend. Het menselijke verstand daarentegen heeft weliswaar een zeer grote flexibiliteit en een enorme geestelijke doordringingskracht om zichzelf en de ‘wereld’ steeds beter te begrijpen, maar in de laatste 200 jaren zijn de wetenschappen zozeer gegroeid, dat de enkeling deze mogelijke kennis onmogelijk nog kan kennen. De oorzaak daarvan is trouwens niet het kwantitatieve bevattingsvermogen, maar de ter beschikking staande tijd (die veel te kort is) om het op te nemen.

De factor ‘tijd’ speelt nu echter in de laatste fase van deze ontwikkelingen een toenemend belangrijke rol. Was het tot voor kort zo, dat de mens om kennis te verwerven altijd de moeite moest doen om informatiebronnen in een vaak langdurig proces op allerlei verschillende plaatsen op te zoeken, zo is met de digitalisering en het altijd ter hand zijnde internet als universele kenbron alle mogelijke kennis steeds en overal ter beschikking. **De factor “tijdsduur” is tot “gelijktijdigheid” geworden, en de factor “ruimtelijke afstand” tot “ubiquiteit” (op alle plaatsen).** Deze volledig nieuwe mogelijkheid van kenbaarheid (“**cognoscibilitas**”) wordt nu op een tweevoudige manier werkelijkheid:

- (1) door deze kenbron steeds meer zelf te gebruiken, te beginnen met het zoeken van een paarkeerplaats tot en met het hoogst mogelijke wetenschappelijk onderzoek;
- (2) door informatie en kennis op een veelvuldige wijze met andere subjecten te delen en hen hiervan op de hoogte te stellen;

Dit alles gebeurt in gelijktijdigheid en ubiquiteit. Op deze manier krijgt het beginwoord van Aristoteles in zijn boek ‘*Metafysica*’: “Alle mensen streven van nature naar kennis”, een geheel nieuwe betekenis.

Zodoende wordt het hier onze taak om het wegvallen van de tijdelijke en ruimtelijke afstand bij het verkrijgen en het communiceren van kennis nader onderzoeken.

Daarbij willen wij vooral de focus richten op mogelijke antropologische en sociale gevolgen. De wellicht opkomende gedachte dat dit thema een algehele aanval of afrekening van het digitale tijdperk gaat worden, willen wij meteen tegenspreken. Dit is niet zo! Het gaat **niet** om:

- verheerlijking van een nostalgisch tijdperk (“de goede oude tijd”);

- verspreiding van een techniekvijandige houding;
- schetsen van een eindtijdscenario;
- neerzetten van een negatief mensbeeld;

Het gaat (positief geformuleerd) – zoals zo vaak in de filosofie – om een fenomeen waar wij allen deel van uitmaken, waar wij de handelende personen en gebruikers van zijn, en dat bovendien onze huidige denk- en leefwereld beslissend bepaalt, maar dat ons te weinig bewust is.

2) Korte geschiedenis van de menselijke communicatiemogelijkheden

Ten eerste is het op z'n plaats om kort de geschiedenis van onze menselijke communicatie in beeld te brengen.

- prehistorie: geen schriftelijke getuigenissen van menselijke samenleving; wel petro-glyfen (rotstekeningen; ca. 30.000 jaren oud);
- ca. 3000 v. Chr.: uitvinding van het eerste schrift (Egypte: hiërogliefen; Sumerer: spijkerschrift);
- ca. 1500 v. Chr.: alfabetisering van het schrift (Feniciërs);
- vervolgens ca. 2000 jaren lang: het 'geschreven boek': kleitabletten; boekenrollen; perkament; papier; vermenigvuldiging via handmatige kopieën (b.v. 'scriptoria' in kloosters);
- ca. 1450 n. Chr.: uitvinding van de boekdrukkunst (in China reeds eerder, ca. midden van de 11e eeuw); toenemende alfabetisering van de bevolking; veelvuldige verspreiding van geschreven communicatie;
- 1824: uitvinding van de sneldrukkers (opkomst van de 'dagbladen');
- uitvinding van de telegrafie (1897: Guglielmo Marconi; overbrugging van grote afstand; één zender – één ontvanger, met korte tijdige vertraging van codering naar decodering; nog gebonden aan 'geschreven' tekst);
- bioscoop: 1895: gebroeders Lumiere (cinematograaf);
- uitvinding van de telefonie (auditieve gelijktijdigheid van communicatie ondanks grote afstand);
- uitvinding van de radio: auditieve gelijktijdigheid met bereikbaarheid door grote hoeveelheid ontvangers;
- uitvinding van de televisie (vanaf de jaren '30 van de 20e eeuw; eerste audiovisuele communicatie; op den duur ook in gelijktijdigheid ['live-uitzending']);
- jaren '80 van de 20e eeuw: uitvinding van het internet (e-mail): gelijktijdigheid in de communicatie van één zender en vele ontvangers; democratisering van visuele en auditieve communicatie;
- eind 20e / begin 21e eeuw: mobiele telefonie / smartphone: individuele zendmacht en bereikbaarheid, altijd en overal;

Deze indrukwekkende geschiedenis van de menselijke communicatie heeft op een aantal punten een 'grote sprong voorwaarts' gemaakt. We zouden kunnen van een viertal revoluties:

- **1^e revolutie:** van de gesproken taal naar het geschreven woord: de primaire prestaties van het schrift ligt in het feit dat voor het eerst het vluchtige woord bewaard kan blijven en zo kortere (tijdgenoten) en langere tijden (evt. generaties) gaat overbruggen ("**Verba volent, scripta manent**"). Woorden en gedachten van mensen worden voor het eerst in visuele vorm bewaard; zo overbruggen zij tijd en ruimte. Dat deze fixatie en persistentie van het woord niet altijd als een voordeel werd ervaren, laat reeds **Plato** weten in zijn dialoog 'Phaedros', waarin hij het mythische ontstaan van het schrift overlevert (vgl. **Plato, Phaedros, 274 e – 275 b**: volgens de overlevering had de god Theut aan de mensen het schrift gegeven en het aan de koning Thamus van Egypte als volgt aangeprezen: "Hier, sire, hebben we nu een leervak dat de Egyptenaren verstandiger zal maken en dat hun geheugen zal verbeteren: mijn uitvinding is een toverdrank voor geheugen en verstand." – Het antwoord van de koning was echter nogal sceptisch: "O kunstvaardigste Theuth, [...] uw uitvinding zal in de ziel van hen die haar leren, vergetelheid doen ontstaan, doordat ze zullen verwaarlozen hun geheugen te oefenen. Door hun vertrouwen in het schrift, zullen ze immers het middel om zich iets te herinneren buiten zichzelf gaan zoeken, in vreemde lettertekens, in plaats van in zichzelf, door zelf hun geheugen in werking te stellen. En zo is uw uitvinding een toverdrank, niet voor het geheugen, maar voor een vaag-zich-te-binnen-brengen."

Plato duidt hier reeds op **een mogelijk nadeel** van het schrift, dat de mens de aanleiding of wellicht ook de verleiding kan bieden om het gesproken woord niet meer werkelijk in het eigen verstand een doordachte plaats te geven, maar extern als steeds oproepbaar bewaarplaats op te slaan. Bijna profetisch – zou men kunnen zeggen – grijpt dit vooruit op bepaalde ideeën in het digitale tijdperk: "Je hoeft niets meer te weten, als je maar weet waar je het kunt vinden."

Ook een **tweede mogelijk nadeel** heeft Plato reeds door Socrates laten verwoorden, wanneer hij vervolgt: "Want, Phaedrus, dát is wel het grote gebrek van het schrijven – een gebrek dat het trouwens werkelijk gemeen heeft met het schilderen. Immers, ook de gewrochten van de schilderkunst staan daar alsof ze leefden. Maar vraagt ge hun iets, dan bewaren ze een plechtig stilzwijgen. Zo gaat het ook met het geschreven woord: ge zoudt denken dat het spreekt als een verstandig wezen, maar, ondervraagt ge het om de zin van zijn beweringen te vernemen, dan kan het maar één antwoord geven, altijd hetzelfde. Is het eenmaal neergeschreven, dan wentelt en golft elk betoog in alle richtingen, en belandt het evengoed bij de bevoegden als bij lieden er niets mee uit te staan hebben: het schrift weet niet tot wie het zich richten moet of niet."

Het geschreven woord moet altijd worden geïnterpreteerd, moet altijd worden toegelicht en verklaard. Het is op zich heel vaak multi-interpretabel. **Anderzijds heeft het geschreven woord juist een kracht en autoriteit** die op een ongeëvenaarde manier werkelijkheid kan laten zien en gelden. Een prachtig **voorbeeld** van beide elementen vinden wij in **Joh. 19,19-23**: "Pilatus had ook een opschrift laten maken en op het kruis doen aanbrengen. Het

luidde: 'Jezus de Nazoreeër, de koning van de Joden. Vele Joden lazen dit opschrift, want de plaats waar Jezus gekruisigd werd, lag dicht bij de stad. Het stond er in het Hebreeuws, het Latijn en het Grieks. De hogepriesters van de Joden nu zeiden tot Pilatus: 'Ge moet er niet op zetten: 'De koning van de Joden', maar: 'Hij heeft gezegd: Ik ben de koning van de Joden.' Pilatus antwoordde: Wat ik geschreven heb, heb ik geschreven (**"Quod scripsi, scripsi."**)"

- **2^e revolutie:** met de uitvinding van de boekdrukkunst vindt een vermenigvuldiging plaats van het geschreven woord in steeds kortere tijd; deze ontwikkeling heeft een aantal consequenties:
 - kwantificering van teksten;
 - minimalisering van tijdsinvestering in het vervaardigen van teksten;
 - groeiende alfabetisering;
 - groeiende hoeveelheid van 'literaire genres' (prosa-literatuur; belletrie; encyclopedie; dagbladen etc.);
 - antropologisch: stimulans van de '**curiositas**' (nieuws-gierigheid: het willen weten niet omwille van het willen leren of zich willen vermaken, maar omwille van het feit dat het gewoon 'nieuw' is);

- **3^e revolutie:** door de telefonie en de radio ondervindt het menselijke woord een splitsing: het geschreven woord blijft weliswaar het voornaamste informatiemiddel (b.v. in de wetenschap of in de kranten vanwege hun veelvuldige thema's), maar het gesproken woord wordt geleidelijk aan het voornaamste communicatiemiddel, vooral omdat het de afstanden in gelijktijdigheid overbrugt. De voornaamste kenmerken zijn:
 - acceleratieproces (versnelling van de communicatiemogelijkheden);
 - opheffing van ruimtelijke afstand voor gelijktijdige communicatie;
 - een blijvende gebondenheid aan met communicatieapparatuur toegeruste plaatsen;

- **4^e revolutie:** de mobiele, digitale communicatie: de gebondenheid aan bepaalde tijden en ruimtes wordt opgeheven; communicatie is (in principe) voor iedereen te allen tijden op alle plaatsen mogelijk; niet meer geldt: "**Ik heb** communicatiemiddelen op bepaalde plaatsen en op bepaalde tijden ter beschikking, maar **ik ben** als subject zelf voortdurend een communicerend middel. De volgende kenmerken zijn te onderscheiden:
 - de alsmat toenemende hoeveelheid communicatie verplaatst zich op het moment (terug) van het gesproken (gehoorde) woord naar het geschreven woord (tekstberichten: Facebook, Twitter, sociale netwerken); > alleen zo is ook een stijgende multiplicatie van communicatie pas mogelijk, omdat het geschreven woord monologisch en onkritisch (niet onderbroken door het dialogaal proces zoals bij het spreken) aan vele ontvangers gelijktijdig gezonden kan worden;

Met de 3^e en de 4 revolutie ondervinden wij een antropologisch zeer opmerkelijk fenomeen: de vroegere hindernissen en handicaps van het geschreven woord (gebondenheid aan fysiek dragend medium [boekrol, boek, krant etc.) en de daarmee samenhangende ongelijktijdigheid van zender en ontvanger, werden ten eerste door de telefonie en de radio overbrugd en afgeschaft. Met deze vanzelfsprekendheid dat de auditieve communicatie sneller en in vele gevallen effectiever is, zijn wij allen in de 20e eeuw opgegroeid. Het grote nadeel bleef echter de relatief beperkte hoeveelheid ontvangers die een boodschap gelijktijdig konden ontvangen (misschien is de 'Volksempfänger een uitzondering, omdat daarmee alleen één kanaal kon worden ontvangen; ingeschakeld is men dus altijd voor één zender stand-by).

Met de mobiele communicatie keert de prioriteit van het geschreven woord terug, en wel als een gelijktijdigheid van zender en ontvanger en tevens de ongebondenheid aan een extern en statisch medium. De instrumentele zenders en ontvangers van zowel het gesproken als ook het geschreven woord worden van hun tijdelijk en plaatselijk externe beschikbaarheid terug gebonden aan een permanent interne beschikbaarheid. Het subject als zender en ontvanger van de communicatie versmelt meer en meer met het medium van de communicatie zelf. **De mens bindt de communicatie als het ware aan zichzelf in gelijktijdigheid en ubiquiteit. De mens wordt een 'homo communicatus'.**

3) Algemene kenmerken van de huidige stand van zaken met betrekking tot communicatie

Uitgangspunt: het staat vast dat het functioneren van onze hedendaagse werk- en leefwereld volledig afhankelijk is van de digitale communicatie. Daarom gaat het ook niet om een afbrekende cultuurkritiek, maar wel om een sterkere bewustwording wat deze veranderende omstandigheden met ons mensen doen.

Enkele kenmerken:

- gelijktijdigheid van zender en ontvanger, onafhankelijk van tijd en ruimte;
- één zender > vele ontvangers;
- relatieve anonimiteit;
- stijgend verwachtingspatroon ten aanzien van een 'reactie' op een bericht;
- voortdurend opgevoerd 'curiositas' ("Wat is er nieuws?"; "Ik moet dit als eerste weten." etc.);
- toenemende fragmentatie (versplintering) van het levenspatroon / voortdurende onderbreking van de 'normale' bezigheden;
- sterke discrepantie tussen een feitelijk verlaagd verantwoordelijkheidsbesef over de inhoud van mededelingen en een normatief verhoogd verantwoordelijkheidsbesef over het gebruik van de digitale communicatie;
- een innerlijke drang om steeds geïnformeerd te willen zijn over vele banale, vele interessante en sommige belangrijke zaken, of omgekeerd: deze zaken aan anderen te willen meedelen; dit vraagt eigenlijk een getraind en gedisciplineerd onderscheidingsvermogen; bijbehorende vraag: "Waarom wil ik maar al te graag over zoveel (banale, interessante etc.) zaken geïnformeerd zijn, oftewel deze zaken aan anderen meedelen? > "communicatief exhibitionisme" !?

In dit verband is de laatste jaren de discussie opgevlamd om een 'recht vergeten te worden'. Dit heeft betrekking op het constante bewaren van allerlei informatie over een persoon op het internet. Daarnaast zou iedereen zich de vraag kunnen stellen, of ik ook actief voor mezelf te vrijheid kan nemen, om 'iets niet te willen weten'.